

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС ФРАНЦІЇ: ВІД РЕВОЛЮЦІЇ ДО ІМПЕРІЇ

Я. В. Головченко

Анотація. У статті проаналізовано Цивільний кодекс Франції 1804 р. як джерело уніфікованого французького права. Розглянуто історичні передумови укладання та прийняття кодексу, його основні положення, вплив на законодавство Франції та інших держав. Під час дослідження було використано методи аналізу та синтезу, історико-правовий метод. Розглядається роль революційних принципів, що були закріплені в кодексі, розпорядження щодо приватної власності та врегулювання соціальних відносин. У статті відображається процес трансформації суспільних відносин від хаотичного революційного керівництва до впорядкованого імперського правління.

Ключові слова: кодекс, Франція, революція, кодифікація права, Наполеон Бонапарт, імперія.

Цивільний кодекс 1804 р. не був першою спробою кодифікації права, однак він став основою для законодавства багатьох країн Європи та закріпив за собою місце одного з найважливіших правових документів світу.

Метою наукової роботи є аналіз передумов укладання Цивільного кодексу Франції 1804 р., його основних положень та впливу на формування нового французького суспільства й еволюції правових систем світу. Вивчення Цивільного кодексу залишається актуальним для істориків права, особливо серед французьких студій, присвячених Наполеону Бонапарту та його періоду. Серед дослідників цього питання варто виділити Д. Леклера та Т. Холмберга. Серед українських дослідників тема аналізу історико-правових аспектів створення та значення Цивільного кодексу зустрічається в роботах М. Сирко та Н. Бондара, С. Калюжної, Н. Петрової.

Велика французька революція призвела не лише до кардинальних зміни в політичному та суспільному житті Франції, а й у правовому сегменті. За період із 1789 до 1799 р. було створено багато документів, які закріплювали революційні принципи на юридичному рівні. У 1789 р. світ побачила Декларація прав людини і громадянина – документ, що проголошував основні права і свободи громадян у дусі епохи Просвітництва. У 1791 р. була впроваджена перша революційна конституція, що проголосила конституційну монархію та обмежила владу короля. Водночас у ній декларувався поділ гілок влади на законодавчу, виконавчу та судову. На зміну їй у 1793 р. була створена нова конституція, яка проголосила Французьку республіку та надала загальне виборче право для чоловіків. Після падіння Якобінської диктатури конституція 1795 р. встановила владу Директорії. Підсумком кінця революції стала конституція 1799 р., яка затвердила режим Консульства, надавши виконавчу владу трьом консулам, хоча фактично вона була зосереджена в руках першого консула Наполеона Бонапарта.

Незважаючи на такі швидкі зміни в правовому законодавстві та спроби закріпити за собою владу, жодна правляча сила не змогла дійти до впровадження цивільного кодексу. Але ідея створити такий кодекс існувала ще на початку революції. У 1790 р. Установчими зборами було постановлено виробити новий цивільний кодекс. У серпні 1793 р. був укладений перший проєкт кодексу, що складався з 695 статей, однак через свою складність він був відкинтий.

Проблема створення збірки прав для французької держави була обумовлена різноманітністю уже наявних норм у кожному регіоні країни. На півдні Франції діяло римське писане право, на півночі – переважало звичаєве [1]. За правління династії Бурбонів у Франції діяла широка мережа неуніфікованих джерел права різного рівня та юридичної сили, сповнених численними суперечностями одне з одним [2]. Найпоширенішими були «кутюми» – збірки місцевих звичаїв, додатково існували ордонанси, едикти, декларації, патентні грамоти та інші королівські законодавчі акти, що регулювали право. Деякі галузі французького права, як-от шлюбне та сімейне право, підпадали під дію канонічного права католицької церкви [1].

Під час революції пережитки феодалізму скасовувались, тож новий кодекс потрібен був для врахування змін у французькому суспільстві. 24 термідора VIII (13 серпня 1800 р.) Наполеон, порадившись із Жаном-Батистом Шампаньї, призначив комісію для підготовки проєкту єдиного цивільного кодексу для Франції [1]. Наполеон поставив собі за мету реформувати французьку правову систему відповідно до ідей Французької революції. Було створено комісію з

4 осіб, досвідчених практикуючих юристів, до якої увійшли Франсуа Тронше, Фелікс Біго де Преаменю, Жан Порталіс, Жак Маваль.

Наполеон особисто долучався до засідань комісії і висловлював власні пропозиції. Метою було спростити та уніфікувати законодавство. Він був абсолютно переконаний, що Кодекс повинен побачити світ. Терміни, які він встановив кодифікаторам для підготовки законопроекту, були напрочуд короткими – всього 6 місяців [3]. До того ж в інтересах Консула було просте формування статей. Він наполягав на тому, щоб вони були зрозумілими для людей, які не мали юридичного фаху. Цим прагненням до ясності та простоти керувалися укладачі у своїй роботі над проектом. Ця вимога до простоти також відповідала принципу рівності, проголошеному Революцією [3]. Текст мав бути чітким та зрозумілим усім читачам. Стислість і ясність тексту були однією з головних причин успіху кодексу. Письменник Стендаль говорив, що читав по кілька статей Кодексу щодня в надії, що лаконічність стилю кодифікаторів приживеться і в ньому самому [1].

Під час розробки Цивільного кодексу 1804 р. основними джерелами стали класичне римське право, французьке звичаєве право, правова доктрина, тобто праці відомих французьких юристів XVII–XVIII ст., право революційного періоду [4]. Перший проект кодексу отримав позитивні відгуки. Загалом робота тривала до 1801 р. Проте публікація відбулась лише 1804 р.

21 березня кодекс був введений у дію під назвою «Code Civil des Français», або ж «Цивільний кодекс французів». Пізніше він отримав назву «кодекс Наполеона» через прагнення підкреслити роль майбутнього імператора у його створенні. Бонапарт зробив кодифікацію пріоритетом, бо вона слугувала його інтересам. Він хотів «відновити національну єдність навколо могутньої держави з правом як головним інструментом, водночас гарантуючи мінімум громадянських свобод в обмін на різке скорочення політичних свобод [3].

Сам Кодекс, слідуючи плану римського права, поділений на «книги», кожна книга потім на «титули», що стосуються конкретних аспектів права, як-от спадкування, майнові відносини, шлюб та інші. Цивільний кодекс, що складається з 2 281 статті, має Попередній титул із шести статей і трьох книг [1]. Перша книга «Про осіб» формулює цивільно-правові відносини, фактично закріплюючи революційні принципи рівності і свободи, містить титули, присвячені шлюбу, актам цивільного стану, батьківським правам та розлученню. Друга книга «Про майно і різновиди власності» присвячена речовим правам та регулює право власності, види майна та повинності. Третя книга «Про різні способи набуття права власності» складається з правил придбання майна у випадках дарування, спадщини, внаслідок правонаступництва та інших [5].

Цивільний кодекс однаковий для всіх та поширювався на всю територію Франції. Ним гарантувалась рівність громадян перед законом, хоча вона не була абсолютною. Так, іноземці не мали громадянських прав, жінки не були рівні з чоловіками, як і діти. Першорядне значення мала власність: вона була звільнена від феодальних обтяжень і власник мав на неї виключні права. Право власності було абсолютним, виключним і безстроковим [3]. Принцип свободи договору походив із рівності всіх французів перед законом. В основі прописаних договірних відносин є добровільне волевиявлення учасників угод, що гарантує їх дійсність. Отже, складені угоди виключали втручання держави в договірні правовідносини, даючи простір приватній ініціативі, що покращило економічне життя країни. Кодекс також запроваджував покарання у вигляді «цивільної смерті» (*morte civile*) – юридичної фікції, згідно з якою особи, які вчинили певні злочини, вважалися юридично мертвими. Їх шлюби розривалися, діти ставали сиротами, а юридично мертві не могли володіти, купувати або розпоряджатися майном [3].

Цивільний кодекс був результатом історичного розвитку, відображенням епохи революційного законодавства та поміркованого управління. Його положення не є ані надто реакційними, ані надто революційними, і вдало балансують між розсудливим лібералізмом та освіченим консерватизмом [1]. У період Першої імперії за сприяння Наполеона проведено масштабні правові кодифікаційні роботи. Видано п'ять кодексів, що охоплювали основні галузі права (цивільне, торгове, кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне) [4]. Це свідчить про важливі зміни, що супроводжувались підтримкою серед населення. Успіх кодексу серед панівних класів ґрунтувався саме на тому, що він не був революційним кодексом, а радше

сумішшю старого і нового, сумішшю, яка залишила багато місця для старого. Здебільшого кодекс продовжував норми старофранцузького права, водночас закріплюючи основні досягнення революції, включно з приватною власністю, цивільним шлюбом і розлученням [3].

Видання кодексу законів якраз перед проголошенням імперії мало символічне значення. Він символізував владу національної держави, яка мала монополію на створення та порушення законів [3]. Кодекс Наполеона був революційним за своєю формою і водночас реакційним та суворим. Він наголошував на контролі та соціальному порядку. Батьки, чоловіки та підприємці були головними агентами цієї політики контролю [3]. Інші соціальні групи мали підкорюватись та не піддавати сумніву патріархальну владу чоловіка. Як майбутній правитель імперії, Бонапарт поставив свій авторитет на службу проєкту, вчасно замінивши опозицію на людей, що підтримували цей варіант кодексу. Він мав політичний хист оточити себе людьми з різним юридичним досвідом. Цей компроміс частково пояснює прихильне ставлення до Кодексу з боку домінуючих класів того часу [3]. Створення Цивільного кодексу було водночас як початком нової епохи для Франції і решти світу, так і частково віддавало данину революції, принципи якої досі наявні у французькому законодавстві. Авторитарний характер кодексу був насамперед інструментом соціального контролю, покликаним придушити бурхливі пристрасті індивідів [3].

За минулих понад 200 років Цивільний кодекс зазнав численних доповнень і змін, проте деякі його пункти подекуди досі діють без змін. Завойовницькі війни Франції призвели до введення кодексу на території інших країн, а саме в Італії, Голландії, німецьких державних утвореннях, також у закордонних володіннях Франції – у штатах Луїзіана та Каліфорнія та у провінції Квебек. Греція, Румунія створювали власні кодекси за зразком французького. Фактично група країн сприйняла кодекс як частину національного законодавства. Наприклад, Бельгія запровадила Цивільний кодекс внаслідок воєнних дій, коли потрапила під владу Франції. І навіть за таких умов кодекс отримав підтримку держави та населення [4]. Кодекс знайшов своє місце навіть у формуванні права в країнах Латинської Америки та на Близькому Сході, поєднавшись з ісламськими правовими звичаями. Взявши його за основу, вони отримали змогу модернізувати своє цивільне законодавство, зробити його кращим і ефективнішим. Ті держави, де французький цивільний кодекс певними своїми положеннями суперечив цивільно-правовій традиції, прийняли на його основі власні цивільні кодекси, використавши своє цивільне законодавство, правові звичаї, правові інститути, норми інших держав, або ж розробивши і впровадивши власні інноваційні правові проєкти [2].

Цивільний кодекс відіграв величезну і надзвичайно важливу роль у створенні сучасного громадянського права. Написаний простою мовою, без заплутаних положень, кодекс швидко поширювався по світу. Процес кодифікації цивільного права, який відбувався у Європі в XVIII – початку XIX ст. охопив зрештою не лише європейські держави, а фактично започаткував кодифікаційні процеси у цілому світі. Прийняття кодексу означало завершення феодальної епохи та звільнення залежних селян. Визнані громадянські свободи, принципи рівності перед законом і підтримка приватної власності вплинули на швидке формування капіталістичних відносин у світі.

Abstract. The study provides information on the French Civil Code of 1804 as a source of unified French law. The article analyzes the historical background of the adoption and creation of the Code, its main provisions, the impact on the legislation of France and other countries, and the changes it provoked. The research was conducted using the methods of analysis and synthesis, and the historical and legislative method. The author also analyzed the primary source – the text of the Civil Code. The work examines the role of the revolutionary principles enshrined in the Code, the regulations on private property and the regulation of social relations. The article reflects the process of transformation of social relations from chaotic revolutionary leadership to orderly imperial rule.

Keywords: the Code, France, revolution, codification of law, Napoleon Bonaparte, empire.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Holmberg T. The Civil Code: An Overview. *The Napoleon Series*. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/code/c_code2.html

2. Сирко М. Роль та значення цивільного кодексу Франції 1804 року у загальноєвропейському процесі кодифікації цивільного законодавства. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. № 65. С. 40–47.
3. Leclair J. Le Code civil des Français de 1804: une transaction entre révolution et réaction. *Revue Juridique Thémis*. 2022. № 36. Р. 1–82.
4. Бондар Н. А., Калюжна С. В., Петрова Н. О. Вплив цивільного кодексу Франції 1804 року на формування правових систем світу: історико-правові аспекти. *Colloquium-journal*. 2021. Т. 2, № 89. С. 12–15.
5. French Civil Code. *Herzlich willkommen!* URL: <https://ra.smixx.de/french-civil-code.html>

УДК 766:659.133]:[94:323.272(477)“1917/1921”

МИСТЕЦТВО УКРАЇНСЬКОГО ПЛАКАТА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

А. І. Кулакова

Анотація. Статтю присвячено плакатному мистецтву України початку ХХ ст., його розвитку та ролі в часи Української національної революції. Окрему увагу приділено шрифтам і графічним стилям, що стали важливою частиною національної ідентичності. Акцентується на творчості одного з основоположників українського шрифтового мистецтва Г. Нарбута, який зробив внесок у формування нової графічної мови, використовуючи елементи народного мистецтва та історичної спадщини України. Зроблено висновок, що плакат відіграв важливу роль у соціальних і політичних процесах, став потужним інструментом комунікації. Українські художники, зокрема Г. Нарбут, використовували національні традиції для створення виразних плакатів, які стали важливими для утвердження української державності. Роботи митців не лише виконували функцію агітації, а й відображали ключові історичні події того часу.

Ключові слова: український плакат, Українська революція 1917–1921 рр., українське мистецтво.

Плакатне мистецтво є важливим складником візуальної культури, яка завдяки гармонійному поєднанню зображень і тексту здатна залежно від початкової ідеї та використання впливати на суспільні настрої або демонструвати їх іншим. Розвиток плаката тісно пов'язаний з історичними подіями, політичними рухами та соціальними змінами, що робить його не лише художнім, а й культурно-історичним феноменом. Важливість вивчення українського плакатного мистецтва полягає в тому, що воно відображає боротьбу за державність, суспільні трансформації та художні тенденції, які визначали культурне середовище цієї доби. Аналізуючи еволюцію українського плаката, можна простежити впливи європейських художніх стилів, розвиток української графіки та зміну підходів до візуальної комунікації.

Для аналізу цієї теми було розглянуто роботи; М. Куратової та Л. Янковської [1], адже історія плакатного мистецтва є різнобічною темою, яка охоплює різні аспекти розвитку жанру в контексті соціальних і культурних змін; О. Гладун [2], яка проаналізувала розвиток саме українського плаката; та А. Будника [3], у доробку якого було досліджено трансформацію складальних і рукотворних шрифтових гарнітур українського видовищного плаката першої третини ХХ ст.

Метою статті є дослідження розвитку плакатного мистецтва, а також внеску українських митців у формуванні національної ідентичності через графічне мистецтво плаката.

Джерелами для дослідження послуговували плакати українських художників часів Української національної революції 1917–1921 рр.

Плакат є окремим напрямом графічного мистецтва, який поєднує виразність із функціональністю, передаючи важливі соціальні, політичні та культурні повідомлення. Завдяки здатності швидко й ефективно впливати на масову свідомість він став потужним засобом візуальної комунікації [1, с. 49].

Як вид графічного мистецтва, плакат поєднує зображення та текст, щоб донести інформацію до широкого загалу. Його головна мета – привернути увагу й викликати миттєву реакцію, що досягається через яскраві кольори, лаконічний текст і виразні образи. У різні епохи він слугував інструментом реклами, агітації та соціальної пропаганди, впливаючи на суспільне життя й культуру. Його еволюція нерозривно пов'язана з технологічним прогресом, політичними подіями та культурними тенденціями, що визначали його зміст і візуальну форму [1, с. 49–50].